
HENDRIK VAN BREDERODE

een portret van een adellijk rebel.

bob visser

Inleiding.

Wanneer het woord Opstand valt treden er onmiddellijk associaties op met het huis Oranje-Nassau, in 't bijzonder met Willem van Oranje-N. En terecht! Willem was de leider in 'onze oprecht guerrille' opt huys van Bourgondien! Hij deed en gaf meer dan wie ook om de Nederlanden te bevrijden van de spaanse onderdrukking. De eretitel 'pater patriae' is geenszins onverdiend.

Maar vermeld moet worden dat zonder de hulp van al die minderbekende en onbekende figuren, die geld en goed, ja zelfs hun leven gaven voor de goede zaak, de Opstand niet geslaagd zou zijn, zoals geen enkele opstand slagen kan zonder volledige overgave van de betrokkenen aan het gestelde doel.

Een van deze minder bekende figuren is Hendrik van Brederode, Zijn naam en faam zijn slechts aan 'intimi' bekend, mijns insziens geheel ten onrechte. De títel van dit referaat had met evenveel - of even weinig? - recht kunnen heten: Hendrik van Brederode, stiefkind der Opstand. Want hij was het die tot zijn dood de leider de Opstand was. Op hem was alle hoop gevestigd. Hij was het die als eerste zijn geld en zijn leven gaf en zo de anderen tot voorbeeld strekte: een Oranje die toen nog niet de moed had zich openlijk voor de rebellie van 1566-'67 uit te spreken en haar daardoor een eervoller resultaat ontnam. Men sprak terecht over een 'double esprit du prince d'Orange'; trouwens in zijn Apologie gaf hij dit zelf toe: 'Qui-est-ce qui me pourroit accuser d'autre faute sinon d'avoir trop temporisé devant que prendre les armes?'; een Egmond, die held der Opstand, die slechts beroemd werd door het feit dat Alva zijn handtekening onder diens doodvonnis zette. Zo zouden er meer de revue kunnen passeren.

Wanneer er over de 'Opstand' in de periode '66-'68 gesproken wordt dan is de dominerende figuur - vooral m.b.t. het gewapende verzet - Brederode en niet Oranje of Hoorne; Brederode, door Bakhuizen van de Brink hoofdgrondlegger der vrijheid genoemd.

Hendrik, graaf van Brederode, heer van Vianen, Ameide, Tienhoven enz.
Hendrik werd in 1531 te Brussel geboren als telg uit een zeer oud adellijk geslacht. Hij werd page aan het hof van Karel V, en onderscheidde zich in de franse oorlogen. In deze tijd raakt hij al bevriend met Oranje. In 1556, bij de dood van zijn vader, volgde hij deze op. Hij was nu de belangrijkste edelman in het graafschap Holland. 1/12 deel hiervan was zijn eigendom en ook buiten Holland bezat hij aanzienlijke goederen. De hoeksteen van zijn bezit was Vianen. Over deze stad bezat hij de hoge heerlijkheid. Dit houdt in dat alleen hij hier edicten mocht uitvaardigen, belastingen opleggen en recht spreken. Hij sloeg zijn eigen munten en benoemde er de ambtenaren. Hier bezat hij de absolute souvereiniteit. Deze souvereiniteit was echter geenszins onbetwist. Zijn vader, Reinoud III, had zich deze rechten aangematigd tijdens de minderjarigheid van Karel V. De keizer maakte hieromtrent een proces aanhangig bij de Grote Raad van Mechelen, een proces dat zich tot in

de 18de eeuw voortsleepte. Karel had veel te stellen met zijn 'lieve neve' Reinoud, want dit was niet hun enig geschil. Reinoud maakte nl. aanspraak op de grafelijkheid van Holland door te beweren dat hij van de eerste graaf van Holland afstamde. Zijn munten droegen de inscriptie Co Ho (Comté de Hollande, of hollandais). Hij werd wegens belediging der keizerlijke majesteit ter dood veroordeeld, maar Karel schonk hem genade. Dat Hendrik van Brederode niet in het rijtje Oranje, Egmond, Hoorne, Megen, Aremberg e.a. voorkomt behoeft wel geen nader betoog. De kroon reageerde op de naam Brederode als een stier op een rode lap. Toen dan ook Oranje Margaretha aanbood om in zijn plaats Brederode tot stadhouder in Holland te benoemen, een ambt dat hem qua geboorte zeer zeker toekwam, antwoordde zij dat zij iedereen op deze post wilde benoemen, alleen Brederode niet. De enige staatsfunctie die hij bekleedde was leider van de bende van ordonnantie in Holland, een militaire functie. Daarnaast ontving hij een jaargeld van 1000 gld. voor bewezen diensten.

Haec religionis ergo aut haec libertatis ergo?

Het is onmogelijk te bepalen welke religie Brederode heeft aangehangen. Enno van Gelder noemt hem protestant, maar of hij calvinist, doper of lutheraan was kan hij niet zeggen. Enno van Gelder trekt deze conclusie uit de aanwezigheid van uitsluitend ketterse boeken op diens slot Batenstein en uit het feit dat Brederode nooit heiligen aanriep. Hier tegenover staat dat Brederode wel sommige katholieke gebruiken in gebruik hield, o.a. het vasten. Maar zijn God was geen God der Vreze. Hij was opperste Heer en Brederode beschouwde zich als een van zijn vilici. Hij, Brederode, was verantwoordelijk voor de orde in zijn territorium. Wat goed of slecht was bepaalde hij alleen. Door de orde te handhaven kon hij Gods Genade verdienen. Het eeuwige leven hield hem maar weinig bezig. Misschien is zijn religieus standpunt nog het beste te omschrijven met de woorden gematigd-ongeïnteresseerd. De religie 'an sich' was voor hem - zoals voor vele edelen - oninteressant. De motieven van zijn strijd tegen het 'wettig' gezag waren niet van religieuze maar van politieke en sociale aard. De bedreiging van zijn politieke status door de clerus en de juristen des konings (cette rouge rasse) vormde de reden van zijn rebellie. Hij streed tegen het centralisme en voor het particularisme, tegen de naar absolutisme strevende vorst en diens stromannen, voor het behoud van de positie der adel. De casus belli vormde de plakkaaten en de inquisitie. Deze regeringsmaatregelen betekenden inmenging in hun particuliere aangelegenheden, een aanslag op hun vrijheid. Door deze maatregel was de adel aan de genade of ongenade van de clerus en de juristen overgeleverd: 'non point le (de edelman) voir aux églises, et non point faire les cérémonies comme les autres' waren al redenen genoeg voor een onderzoek. Een gerucht, een anonieme beschuldiging konden als bewijs dienst doen. Bij veroordeling konden iemands bezittingen verbeurd verklaard worden. De kroon en de geestelijkheid profiteerden hiervan.

Brederode heeft in zijn gebieden de plakkaaten en de inquisitie nooit toegelaten. Hij zelf bleef de hoogste gerechtelijke instantie. Op 't gebied van de religie was hij gematigd. Toen hij na het akkoord en na de beeldenstorm als het ware gedwongen werd tot het innemen van een duidelijker positie liet hij de beelden verwijderen. Hij belette zijn katholieke onderdanen de uitoefening van hun godsdienst niet. Om aan dit schreeuwend onrecht een einde te maken sloten de edelen zich aaneen.

Het Compromis.

Vermoedelijk hebben de besprekingen tussen Lodewijk van Nassau en Gilles le Clerq, een vertegenwoordiger van de Antwerpse consistorie, in augustus 1565 te Spa gehouden, geleid tot het ontstaan van het verbond der edelen. Als een der eersten zette Brederode zijn handtekening onder het compromis. De strekking hiervan was dat ieder zich voor het leven verplichtte alle mogelijke hulp te verlenen aan een ander lid, als hij moeilijkheden zou krijgen met de regering, in 't bijzonder betreffende de plakkaten en de inquisitie.

Medio maart deelden Egmond en Megen Margaretha mede dat er een complot gesmeed werd tegen de regering. Dit complot bestond uit ongeveer 300 edelen en kon 30.000 man troepen op de been brengen. In deze zelfde maand stelden Lodewijk en anderen te Breda het smeekschrift op. In april werd dit smeekschrift, in aanwezigheid van de compromis-leden, door Brederode aangeboden. Het compromis eiste afschaffing van de plakkaten en van de inquisitie, afkondiging van een algemene amnestie en bijeenroeping van de Staten-Generaal. Margaretha zegde slechts moderatie toe. De koning moest in dezen beslissen. Ze besloot haar woorden benauwd voor het compromis als ze was - met: 'vous prians de ne passer plus avant par petites pratiques secrètes et de n'attirer plus personne.' Maar de edelen gingen onverstoord voort met het organiseren van handtekeningen. Brederode maakte hierbij gebruik van bedenkelijke middelen. Nu eens voerde hij de betrokkene dronken, dan weer bedreigde hij iemand met zijn zwaard. In Amsterdam haalde hij de oude schutters over tot het ondertekenen van het compromis. Elders had hij ook veel succes. In een van zijn brieven schrijft hij n.a.v. zijn activiteiten: 'Les geus sont par ici semé comme le sablon dillon de la mère'.

Intussen spitste het conflict zich toe. Aan de ene kant gaf de regering, ondanks het feit dat er moderatie beloofd was, geen handbreed toe. Aan de andere kant werden de calvinisten steeds fanatieker, niet in het minst als gevolg van de terugkeer der ballingen, die meenden dat het smeekschrift aangenomen was. Hierbij voegde zich nog de sociale onrust. 1566 was een hongerjaar! De compromisleden, die min of meer tussen de beide partijen bemiddelden, begrepen dat er wat gebeuren moest. In Lier kwam Brederode met enkele andere kopstukken bijeen om overleg te plegen. Zij besloten om midden juli een algemene vergadering te houden in St.Truiden, een stad gelegen in het bisdom Luik. Velen lieten op deze vergadering de leiders weten dat ze bereid waren openlijk verzet te plegen. Ook Brederode had er wel oren naar, maar op advies van Oranje besloot hij - en het compromis volgde zijn leider - het nog eens met een smeekschrift te proberen. De gelegenheid om de regering tot concessies te dwingen was inderdaad gunstiger dan ooit: de staatskas was leeg, de landvoogdes wanhopig. Het tweede smeekschrift werd eind juli ingediend en was veel ultimatiever. De inhoud was gelijk aan het eerste behoudens de toevoeging dat men krijgsvolk geworven had en dat men zijn belangen uitsluitend door Oranje, Egmond en Hoorne behartigd wilde zien. Margaretha vroeg en kreeg enkele weken bedenktijd. Brederode vertrok naar Holland om daar de gemoederen tot bedaren te brengen.

Hier onstond in de maanden juli-augustus den 'grande peur'. Het gehets van de hageprekers zweepte de bevolking op. Geruchten over mishandelde geestelijken zwollen aan tot gruwelverhalen. Het in angst levende katholieke volksdeel liet zich niet onbetuigd: de Spaanse troepen waren op komst en deze zouden ervoor zorgen dat ieder die in het 'bloetbouck' stond - een boek waarin alle namen van protestanten en verdachte katholieken stonden, met Brederode, de antichrist, aan het hoofd -

zijn gerechte straf niet zou ontgaan. In deze van angst envrees zwangere atmosfeer was de mededeling van de beeldenstorm te Antwerpen de bekende druppel die de emmer deed overlopen. Als een heidebrand breidde de beeldenstorm zich over de Noordelijke Nederlanden uit. Brederode keerde zich tegen deze anarchie. Hij moest van dit soort ongecontroleerde volksbewegingen niets hebben. Hij betreurde niet dat de beelden uit de kerken verwijderd werden, wel betreurde hij dat dit niet van hogerhand gebeurde. Zo behoeftte hij de Abdij van Egmond voor en plundering, en gelastte hij dat in zijn gebieden alles bij het oude moest blijven.

Met ontzetting hoorde Margaretha de klachten en de noodkreten van de bevolking aan. Zij kon niets doen. De middelen ontbraken. 23 augustus sloot zij met de compromisleden, o.a. Lodewijk, het akkoord. De prediking werd nu aan de calvinisten toegestaan op die plaatsen, waar reeds gepredikt was, het compromis werd - de kwestie was nu toch geregeld? - ontbonden. Met ontzetting hoorde Brederode, die in Holland verbleef, de inhoud van dit akkoord aan. Het compromis had een cardinale fout gemaakt. Margaretha zou, zodra ze daartoe de middelen bezat, de compromisleden één voor één ter verantwoording roepen. De tijd gaf Brederode gelijk. IN september kreeg Margaretha geld toegezonden en de toezegging werd haar gedaan dat ze zoveel troepen mocht werven als ze noodzakelijk achtte. De koning - razend als hij was - stelde zich borg voor de ze blanco volmacht. Daarnaast kreeg Margaretha steun van de katholieke adel, die als gevolg van de beeldenstorm het kamp gewisseld had. Zij sloten zich aaneen tot een contra-compromis. Margaretha, gesterkt door het hierboven beschreven gebeuren, maakte een eind aan de toegezegde godsdienstvrijheid, door mede te delen dat ze wel vrijheid van prediking op de betreffende plaatsen had toegestaan maar geen vrijheid van doop, avondmaal etc.

Brederode trok de consequenties uit de gebeurtenissen. Hij begon Vianen te versterken en liet in zijn naam de trom slaan. Het hoofdprobleem was hoe aan geld te komen. De calvinisten smeedden het plan om voor 3 miljoen gulden de godsdienstvrijheid te kopen. Daar ze echter wisten dat de koning liever al de Nederlanden wilde verliezen als één ketter te dulden, besloten ze de opgebrachte gelden voor het werven van troepen te gebruiken. In de maand oktober vonden er te Vianen enkele ontmoetingen plaats tussen Oranje, Jan en Lodewijk van Nassau en Brederode. Oranje poogde hier Brederode nogmaals tot matiging aan te sporen, maar dit keer was het Brederode die hem overhaalde tot een krachtdadiger optreden. Er werd besloten om in Duitsland troepen te werven. IN de laatste maanden werd het verzet georganiseerd. Te Antwerpen werd op een synodale bijeenkomst besloten dat Brederode de leiding van het verzet zou krijgen (Oranje en Hoorne bedankten voor de eer). Hij zou worden bijgestaan door 6 adviseurs en 6 financiers. Het plan luidde om enkele steden te bezetten, en zo Margaretha tot overgave te dwingen. Begin 1567 was het duidelijk dat het tot een 'clash' zou komen. Margaretha adviseerde de steden de regeringstroepen binnen hun muren op te nemen; Brederode c.s. probeerden dit te beletten. In het zuiden waren het Valenciennes en Doornik die hun poorten voor de regeringstroepen gesloten hielden. Deze steden werden belegerd. In het noorden werd Den Bosch door Brederode tot rebelleren gedwongen. Bombergen, Brederodes onderbevelhebber, liet zich tot kapitein van deze stad kiezen en belotte Megen de stad in te nemen. Megen trok nu verder naar Utrecht. In deze stad werd hij met open armen ontvangen, want Brederode beraamde een aanslag op Utrecht. Brederodes positie werd nu moeilijker. Vianen werd van twee kanten bedreigd, nl, vanuit

Utrecht door Megen en vanuit Woerden door de Hertog van Brunswijk. Bovendien werd het ontzettend belangrijke Amsterdam door Megen bedreigd. Eind februari besloot Brederode naar Amsterdam te gaan om daar het verzet te organiseren. Hier kreeg hij de sterk verdeelde stad zover, dat men hem tot militair leider koos. Er moest echter hiervoor toestemming aan Oranje gevraagd worden. Oranje verbleef in deze tijd in Antwerpen waar de meningen ook niet bepaald eensgezind waren. Oranje hield zich op de vlakte. Hij koos geen partij voor de rebellen. De gevolgen waren katastrofaal. Een geuzenleger dat voor de poorten van Antwerpen door regeringstroepen werd aangevallen werd niet binnengelaten. Het geuzenleger werd verslagen en naar alle windstreken verstrooid. Op 15 maart werd het geuzenleger dat Valenciennes moest ontzetten, bij Oosterweel verslagen. Tien dagen later capituleerde Valenciennes. Dit betekende het begin van het einde. Een maand later waren alle opstandelingen gevlucht. Maastricht, Den Bosch, Vianen en Amsterdam, allen moesten hun poorten voor de regeringstroepen openen. De reactie vierde hoogtij. Het contrapromis had het compromis, of wat hier als gevolg van akkoord en beeldenstorm nog van over was, de beslissende nederlaag toegebracht.

Conspiraties in exilio.

Wie nu denkt dat Brederode bij de pakken neer ging zitten en de 'guerille' opt huys van Bourgondien' als beeindigd beschouwde, komt bedrogen uit. Energieker dan ooit begon de 'grand geu' gelden te verzamelen om hiermee troepen te verwerven. Tevens bracht hij een mini-promis tot stand. Oranje had reeds vroeger beloofd een troepenmacht op de been te brengen, maar toen Brederode deze in de maand juli op de Dillenburg wilde afhalen was er anderhalf man en een paardekop aanwezig. Of Brederode toen de talmende prins de waarheid heeft gezegd is niet bekend, wel is zeker dat hun wegen elkaar sindsdien niet meer hebben gekruist. Brederode begon nu op zijn eigen kosten troepen te werven. De calvinisten uit Wezel zegeden toe gelden te zullen fourneren voor de instandhouding van zijn troepenmacht. Maar aangezien zij deze toezeggingen niet hielden, moest Brederode zijn troepen afdanken. Na deze teleurstellingen loopt Brederodes rol snel ten einde. In februari 1568 sterft hij plotseling, 37 jaar oud, in het huis van Joost van Schouwenburger te Kleef. Hij stierf buiten de Roomse kerk.

Brederode als mens.

De bedoeling van dit hoofdstuk is om het nogal vlakke beeld van Brederode iets meer relief te geven; tenslotte is er van een portret sprake.

Brederode was het idool van het volk. Zijn grappen en grollen, zijn bedreigingen en scheldtirades gingen van mond tot mond. Hij sprak hun taal en in vermaken en excessen stond Brederode dicht bij hen. Hij had iets van de luchtige rederijker in zijn aard. Het volk bewonderde hem om zijn moed, zijn roekeloosheid, maar vooral om zijn consequent doorgaan op de eenmaal ingeslagen weg. Het gewone volk koesterde jegens Brederode een warme liefde. Brederode was in hun ogen de kampioen van het verzet tegen Spanje. Toen hij gestorven was kon men het niet geloven, wilde men het niet geloven: hun held was slechts verreisd en zou weldra terugkomen om de vrijheidsstrijd tot een goed einde te brengen. Zo ontstond er een mythe.

Wie nu denkt dat Brederode zich één met het volk voelde komt bedrogen uit. Zeker, hij stond niet onverschillig tegenover het volk, hij hield weken lang open tafel - op kosten van de stad Amsterdam - maar

voor hem was het volk een instrument, een 'Mittel zum Zweck'. Van sociale integratie moest hij niets weten. Hij was fier op zijn afkomst, trots op zijn stand, de adelsstand.

Over zijn excessen is veel geschreven. Groen van Prinsterer, die de correspondentie van het Huis Oranje-Nassau publiceerde, schreef over Brederode: 'plusieurs passages (uit B.'s brieven) respirent le vin et le débauche', en even later: 'zijn karakter is zo slecht als zijn Frans'. Dergelijke vaak naïeve opmerkingen zijn later weerlegd of gere-lativeerd. Het is een feit dat Brederode veel dronk, het is een feit dat hij laag-bij-de-grondse uitdrukkingen gebruikte, maar zo waren de zeden en gebruiken der 16de eeuw.

Ook het verwijt van Groen van Prinsterer dat Brederode nu niet bepaald het schranderste exemplaar was van zijn kunne, is ongegrond. De Strada, een Spanjaard, prijst zijn schrandereheid; het was Brederode die de gevolgen van het Accoord doorzag en probeerde zich hiertegen tweemaal te stellen. En zou Oranje een dergelijke nul tot stadhouder van Holland en gouverneur van Antwerpen benoemd hebben willen zien? Zou Oranje een dergelijke nietsnut geduld hebben als hoofd van het compromis?

Nee, Oranje was zich van Brederodes kwaliteiten terdege bewust. Brederode gaf uitbundig uiting aan zijn hartstochten. Overal waar hij verscheen ontstonden oploepjes, paniek - en ook hoop. Hij was opdringerig, heefhoofd en zonder scrupules, maar ook bemind, dapper en zelfopofferend.

Hij was verknocht aan de zaak der geuzen. Voor hem was de strijd tegen Brussel en Spanje er een van leven of dood. Hij speelde 'va-banque'. 'Le grand gueux' was een 'vray gueux'. Hij bezat alle goede en slechte eigenschappen van een revolutionair. Hij was intelligent, geleerd en kende geen fijngevoeligheid. Bovenal begreep hij de tijdstromingen en zag hij de rol der burgers. Dat de rebellie mislukte is wel in de laatste plaats aan hem te wijten.

Slotbeschouwing.

Brederode was een rebel, die er op revolutionaire wijze naar streefde de reactie te doen zegevieren. De edelen behoorden de sleutelposities in de raden en de parlementen in te nemen. De koning moest 'prendre ses nobles pour ses conseillers, lesquels exposent leurs corps et bien et tout ce qu'ilz ont à son service en délayssant le pape, cardinaux, archevêques, évêques qui ne font que le piller et desrober pour eux enrichir'. Het compromis was een bond tot behoud van de positie der adel. Toen als gevolg van het akkoord en de beeldenstorm de onderlinge band versloot was poogde Brederode het min of meer op eigen houtje, zonder tastbaar resultaat.

Deze conclusie wordt echter vertroebeld door gegevens die Brederode meer op een revolutionaire vrijheidsstrijder doen lijken dan op een reactionaire rebel. Brederode zou zich na het akkoord beshouwd hebben als de legitieme graaf van Holland. Hij liet troepen werven in naam van de Graaf van Holland; bovendien werden en munten geslagen en prenten gedrukt waarop de tekenen van de graaf van Holland en de inscriptie Co Ho voorkwamen. Zeker is dat er in Holland een partij bestond die hem als de legitieme graaf beschouwde. Ook Sjoerd Beima noemt hem Graaf van Holland.

Op grond van deze laatste gegevens is de eretitel 'grondlegger de vrijheid' ten volle verdiend, maar ook al zou Brederode niet persoonlijk de grafelijkheid geambieerd hebben, dan verdient hij m.i. deze titel nog, omdat hij het was die in de beginfase der vrijheidsoorlog zich als

- eerste openlijk tegen Spanje verzette. Bovendien is deze periode ondanks de weinig eervolle afloop niet zonder resultaten gebleven:
- I). Men heeft uit deze mislukking een lering kunnen trekken: gebrek aan organisatie, communicatie en geld.
 - II). De in deze periode gevolgde tactiek zou in 1572 en later resultaten opleveren.
 - III). In deze periode werd het fundament gelegd - wel zeer rudimentair - voor de organisatie der calvinistische kerk. De synodes van Emden en Wesel bouwden hierop voort. In 1572 knoopte men hier weer bij aan.

Literatuur.

- 1.) R.C. Bakhuizen van den Brink: Hendrik van Brederode en Willem van Oranje in 1566 en 1567, in: Cartons voor de geschiedenis van de Nederlandse vrijheidsoorlog, II, Den Haag, 1898.
 - 2.) A. v. Hulzen: Utrecht in 1566 en 1567, dissertatie.
 - 3.) H. de la Fontaine Verwey: Hendrik van Brederode en de drukkerijen van Vianen, in: Het Boek, Den Haag, 1949-1951.
 - 4.) P. Scheltema: Hendrik van Brederode te Amsterdam in 1567, Amsterdam, 1846.
 - 5.) P.J. van Herwerden: Bij de oorsprong van onze onafhankelijkheid, Groningen, 1947.
 - 6.) A.C. Duke en D.H.A. Kolff: The time of troubles in the county of Holland, 1566-1567, in: T.v.G. 1968.
 - 7.) H.A. Enno van Gelder: a) Bailleul, Bronkhorst, Brederode.
b) De Nederlandse adel en de opstand tegen Spanje 1565-1572.
- in : Van Beeldenstorm tot Pacificatie.

e v a l u a t i e:

Volgens van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse Taal

(8e geheel opnieuw bewerkte en zeer vermeerderde druk)

betekent 'evaluatie' 1) waardeschatting; in het bijz. koersberekening; 2) bepaling van de muntwaarde.

evalueren (evalueerde, heeft geevalueerd), betekent, schatten (op), taxeren.

Schat een evaluatie op haar waarde, schrijf een verslag, en zet vervolgens koers naar de secretarresse om het in te leveren.

"Give us the tools, and we finish the job" (Churchill)
